

Bibliopolium

Ferencz Árpád*

Zofingeni Református Egyházközség (Svájc)

„Bomba a teológusok játszóterén”**

Barth *A rómaiakhoz írt levél* című műve a maga korában forradalmi újítást hozott a teológiában, elindította a dialektikus teológia mozgalmát, s ebből nőtt ki az ige teológiájának iskolája és más teológiai megközelítések is. Legújabbban az amerikai ihletésű evanglikál teológia kezdi Barth életművét felfedezni és a maga teológiai érvrendszerében integrálni.¹ A könyv mai napig is egyike a világon legtöbbször kiadott teológiai munkáknak. Ebben az összefüggésben már csak anekdotaként is érdemes megemlíteni, hogy Barth művének kiadását három svájci kiadó is elutasította, és a berni G. A. Bäschlin kiadó is csak úgy vállalta a kiadást, hogy a gazdag iparos Rudolf Pestalozzi deficitgaranciát vállalt arra.

Elgondolkoztató, hogy Barth más műveivel ellentétben *A rómaiakhoz írt levél* nek viszonylag kevés fordítása ismert. Alapvetően indogermán nyelvekre fordít-

* Ferencz Árpád (1972) református lelkipásztor. 1997 és 2000 között adjunktusként oktatott a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Karán, 2005 és 2014 között adjunktus, majd tudományos főmunkatárs volt a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen (DRHE), 2007-től 2014-ig pedig a DRHE Kelet-Közép-Európai Karl Barth Kutatóintézetét vezette. Teológiai doktorátust a Zürichi Egyetem Teológiai Karán (2004), habilitált doktori címet a DRHE-n szerzett (2014) a rendszeres teológia tárgykörében. Jelenleg a Zofingeni Református Egyházközség (Svájc) lelkésze.

** Jelen írás Barth *A Rómaiakhoz írt levél* című munkája magyar fordításának (Karl Barth: *A Rómaiakhoz írt levél*. Fordította: Ferencz Árpád. Exit Kiadó, Kolozsvár 2025, ISBN 978-606-9091-09-8, 531 old.) bemutatásán, 2025. március 19-én, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző és Zeneművészeti Kara által közösen megszervezett IV. Kolozsvári Tavaszy-napok konferencia keretében elhangzott előadás szerkesztett szövege. A publikáláshoz a szöveget elláttam a megfelelő hivatkozásokkal, de szándékosan nem iktattam ki belőle minden, az előszóra jellemző fordulatot. A címet Karl Adam római katolikus teológus 1927-es recenziójából kölcsönöztem.

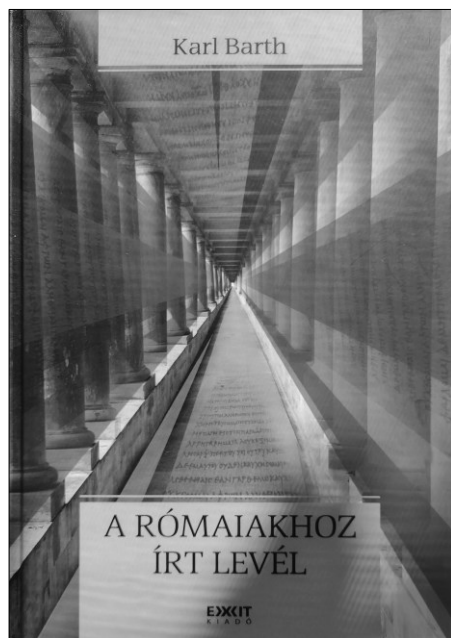
¹ Erre a jelenségre már Bruce McCormack is felhívta a figyelmet sok évvel ezelőtt. Ld. McCormack, Bruce L.: Karl Barth as Contemporary. In: Fazakas Sándor – Ferencz Árpád (Hrsg. – szerk.): *Ist die Theologie Karl Barths noch aktuell? Időszerű-e még Karl Barth teológiája? Vorträge aus Anlass der Eröffnung de Karl Barth-Forschungsinstitutes an der Theologischen Universität Debrecen am 29. Juni 2077.* – *A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Karl Barth Kutatóintézetének megnyitóján 2007. június 29-én elhangzott előadások.* Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai, 2. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2008, 27–35. A helyzet napjainkra sem változott.

tották le, bár orosz, kínai, koreai és japán fordításról is tudunk. A most bemutatott magyar fordítás ebbe a sorba illeszkedve igyekszik megszólaltatni Barth mondanivalóját egy más nyelvi, társadalmi és teológiai kontextusban. Referátumomban a barthi szöveg komplex intertextualitásának rudimentáris bemutatása mellett a más nyelvekre való fordítás nehézségét is igyekszem érzékeltetni. Minden átültetési nehézség ellenére a több mint egy évszázada, pontosan 103 éve készült munka még ma is képes újat mondani az arra fogékony olvasóknak, és az is kétségtelen, hogy a maga korában forradalmi újdonságként megjelent mű formai szempontok alapján ma minden bizonnyal nem annyira forradalmi, mint volt megjelenése idején, amint az is kétségtelen, hogy mondandója ma is aktuális, sőt bizonyos értelemben még aktuálisabb, mint bármikor korábban.

„Barth magyar hangjaként”, ez esetben a könyv fordítójaként nehezemre esik erről a szövegkorpuszról objektívan beszélni. Annál is inkább, mert a fordítás munkafolyamata során a többé-kevésbé „nolens-volens” módon, de mindenestre alaposan megismert szöveg sokrétűsége szinte megoldhatatlan feladat elé állít. Mert mit is tudok elmondani erről a szövegről, ami – legalábbis annak magyar változatában – éppen annyira Barthé, mint bizonyos értelemben az enyém is?

Bár első körben arra gondoltam, hogy arról a szellemtörténeti kontextusról beszélek, amelyben Barth munkája megszületett, nagyon hamar világossá vált számomra, hogy egy ilyen megközelítésnek ebben a körben semmi értelme nem volna. Az érdeklődő jelenlévők a rendszeres teológia művelőiként ismerik ezt a korszakot, és ilyenformán nem volna értelme már ismert tényeket újra előhozni. Az érdeklődő olvasó számára pedig a fordító utószavában részletesen felvázoltam az érintett korszak képét.²

Nagyobb érdeklődésre tarthat azonban számot, legalábbis véleményem szerint, Barth munkájának módszere.³ *A rómaiakhoz írt levél* magas szinten és komp-

² Ld. A fordító utószavát: Karl Barth: *i. m.* 20–25.

³ Ezt a megközelítési módot szándékosan választottam, mert nem tudom figyelmen kívül hagyni Susan Sontag jogos kifakadását, amennyiben ezt írja: „A legaktuálisabb esetekben az értelmezés abban a nyárspolgári tiltakozásban áll, amely a műalkotást nem hagyja békén” Ld. Sontag, Susan: *Gegen Interpretation*. In: Tom Kindt – Tilmann Köppe (Hrsg.): *Moderne Interpre-*

lex módon az intertextualitás dinamikájából élő munka, amelyben az eredeti kontextusból kiemelt szöveg egy másik hangtérben sajátos és új értelmet nyer.⁴ Ennek vizsgálata sokkal több eredménnyel kecsegtet, mint az ismert tények fel-
emlegetése. Hangsúlyoznom kell, hogy ebben a megközelítésben *A rómaiakhoz írt levél*re mint egy egységes, egy programot követő szövegkorpuszra tekintek, amelyben a belső hangsúlyeltolódásoknak és eltérő fogalmazásoknak, az ismétléseknek és az ellentmondásoknak pontosan meghatározott szerepe van. Ezek a mondanivaló hangsúlyozására, árnyalására szolgálnak. Jóllehet *A rómaiakhoz írt levél* barthi értelmezésének kérdése napjainkig megosztja a teológusokat, azt mindenképpen meg kell állapítanunk, hogy semmiképpen nem egy hagyományos értelembe vett kommentárral van dolgunk. A modern történetikritikai, szövegkritikai és egyéb kritikai értelmezésekhez szokott olvasó sok esetben értetlenül áll *A rómaiakhoz írt levél* sajátos fejtegetéseivel szemben.⁵ Ennek alapján jogosan állíthatjuk, hogy Barth munkája műfajt teremt, és ilyenformán jogos Gadamer megállapítása, miszerint Barth akkor is hermeneutikai programot kínál művében, ha ezt maga nem is fogalmazza így meg.⁶

tationstheorien. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2008, (172–190) 182. Értelmezés helyett tehát inkább a struktúrát és érvelést vizsgálom.

⁴ A hangtér (Klangraum) fogalmával azt a hermeneutikai horizontot kívánom érzékeltetni, amelyet egy-egy értelmezési távlat jelent. Tudatosan nem emelem ki, de gondolhatunk ebben az összefüggésben Gilles Deleuze és Félix Guattari hálózatos hangtér elméletére is, különösen a teológiai, jelen esetben a barthi teológia vonatkozásában. A relacionális tér elméletét ugyanis alkalmazhatónak vélem a szövegek egymáshoz való viszonyára is. Igen érdekes ebben a tekintetben, amit a Barhtól kölcsönzött mondattal Hans Peter Lichtenberger így jellemez egyik tanulmányának címében: *Der Römerbrief: „ein Absurd aus Nietzsche, Kierkegaard und Cohen“?* Barth liest Nietzsche, Kierkegaard und Dostojewski. In: Zeinlender, Matthias – Frettlöh, Magdalena K. (Hrsg.): *Theologie am Nullpunkt. Karl Barth und die Krise der Kirche*. Theologischer Verlag Zürich, Zürich 2022, 109–134. Lichtenberger felhívja a figyelmet arra, hogy a nevezett szerzők illusztrációként szerepelnek a barthi életműben, és ezért a későbbiekben nem játszanak nagyon nagy szerepet, míg a kanti alaphozzáállás végigvonul az egész barthi teológián.

⁵ Tanulságos volna ebben az esetben is Georg Steinerre figyelni, aki ezt mondja: „Beszélni, önmagunkhoz, vagy másokhoz szólni annyit tesz, mint kitalálni ezen felmérhetetlen banalitás legmezteletlenebb, legszigorúbb értelmében véve a létet, és a világot újra kitalálni.” Ld. Steiner, Georg: *Von realer Gegenwart. Hat unser Sprechen Inhalt?* Carl Hanser Verlag, München–Wien 1990, 80.

⁶ Ld. Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Második, javított kiadás. Ford. Bonyhai Gábor. Sapientia humana. Osiris Kiadó, Budapest 2003, 556: „A teológiában [...] [a]z első forradalmi lépést az a magyarázat jelentette, melyet Karl Barth adott a rómaiakhoz írt levélről – a liberális teológia »kritikája« volt ez, mely nem is annyira a kritikai történettudományra mint olyanra vonatkozott, hanem inkább arra a teológiai elégedettségre, mely a történettudomány eredményeit a Szentírás megértésének tartja. Ennyiben Karl Barth műve, bármennyire tartózkodik is a módszertani reflexiótól, egyfajta hermeneutikai kiáltvány.”

A szerző két alkalommal is nyilvánosan nyilatkozott a könyv születésének körülményeiről. Igen érdekes és tanulságos ezt a két nyilatkozatot egymás mellé állítani. Egyik viszonylag korán keletkezett, és a Münsteri Teológiai Kar hivatalos megkeresésre íródott 1927-ben, míg a másik jóval később, egy más összefüggésben, az élettörénetre reflektálva beszél ugyanarról az eseményről. Ismert tény, hogy nagy alkotók, nagy művészek életük vége felé saját művük prófétáivá lesznek.⁷ Kétségtelen, hogy Barth is, a maga rendjén A rómaikhoz írt levél sajtósági mítoszát kívánta megőrizni. A két szöveg egymás mellé állítva önmagáért beszél.

„A következő reggel ott találtam magam egy köteg Pál apostol Római levelével foglalkozó kommentár mellett, hogy a legalábbis számomra új kérdésfelvetésnek utánamenjek: mi is áll voltaképpen abban? Az akkor készített jegyzeteimből állt össze az ismert, vitatott könyv [...]. A könyvet először valóban saját magam, illetve Eduard Thurneysen barátom és más együtt aggodalmaskodók egyéni épülésére írtam. Mindazon további körökről, amelyeket könyvem magával vonzott, még 1918-ban sem volt fogalmam, amikor is az egy baráti nagyiparos segítségével egy berni kiadónál megjelent és a Thurneysennel közösen kiadott prédikációs kötettel együtt készítették elő.”⁸

Élete végén Barth így emlékezett vissza ugyanarra az eseményre:

„Másnap reggel Thurneysen ama általánosan fogalmazott, eluttogott mondata után nekikezdttem minden rendelkezésemre álló munkaeszközt felhasználva és egy almafa alá telepedve a Római levéllel foglalkozni. Elkezdtem olvasni, mintha még soha nem olvastam volna, s közben felfedezéseimet pontról pontra le is írtam, [...] olvastam és olvastam, írtam és írtam.”⁹

Lehetetlen észre nem venni a különbségeket, illetve az értő olvasó az almafára való utalással gondolhat a lutheri almafaültetés anekdotájára, ott, az eszkaton összefüggésében. Hogy Barth ezt szándékosan fogalmazta-e így? Erről a mai és a mindenkori olvasók csak találgatni tudnak. Katja Tolstoj, aki elkészítette Barth

⁷ Klasszikus példa erre Thomas Mann, aki saját művének és személyiségének integritása érdekében naplójának bizonyos részeiben a száműzetés költőjeként láttatja önmagát, hogy ezzel biztosítsa azt a mitikus üdvfényt, amely személyiségét körülvette. Szándéka világos volt: egy olyan már-már prófétai jellegű személyiség képét akarta áthagyományozni, aki feloldódik művének egészében, illetve azok üzente mögött háttérbe kerül.

⁸ Ld. Autobiographische Skizzen Karl Barths aus den Fakultätsalben der Ev.-Theol. Fakultät in Münster (1927) und der Ev.-Theol. Fakultät Bonn (1935 und 1946). In: Jaspert, Bernd (Hrsg.): *Karl Barth–Rudolf Bultmann Briefwechsel 1922–1966*. Karl Barth Gesamtausgabe, Abt. V. Briefe; Band 1. [GA V/1] Theologischer Verlag Zürich, Zürich 1971, (301–312) 307–308.

⁹ Barth, Karl: Nachwort. In: Bolli, Heinz (Hrsg.): *Schleiermacher-Auswahl*. 2. Aufl. Siebenstern – Taschenbuch 113/114. Gütersloh 1980, (290–312) 294–295.

szövegének kritikai kiadását, jó érzékkel mutat rá arra, ahogyan Barth és barátja, Thurneysen egyformán arra igyekeztek, hogy A rómaiakhoz írt levél keletkezésének körülményeit mitikus távlatba helyezték.¹⁰

Azt hiszem, ezen a ponton érdemes egy pillanatra megállni. Kevésbé ismert tény ugyanis, hogy a két barát barátsága komoly teológiai együttműködést is jelentett. Egy másik összefüggésben Barth a következőképpen jellemzi barátja szerepét saját teológiai gondolkodása kialakulásának perspektívájából: „félhangosan odasúgta nekem [...] az, amire az igehirdetésben, az oktatásban és a lelkigondozásban szükség van, egy egészen más teológiai alapvetés”.¹¹ Ezzel Barth világosan jelzi, hogy a „teljesen más” teológiai alapvetéshez barátja is hozzájárult. Ez a viszony a későbbiekben is megmaradt. Thurneysen nemcsak Barth kéziratának első olvasója és korrektora volt, hanem sok esetben komolyan hozzá is járult némely megfogalmazás és teológiai döntés meghozatalához. Különösen is igaz ez a Dosztojevszkij műveivel kapcsolatos részekre, de egyéb olyan hivatkozásokra is, amelyeket ma már nem is tudunk teljes pontossággal beazonosítani. Azonban akárhogyan is van, A rómaiakhoz írt levél barthi olvasata egységes szövegkorpuszként hat és működik, amelynek alapos tanulmányozása a bibliai szöveghez való sajátos viszonyt enged meglátnunk.¹²

Barth munkamódszerének sajátosságáról a későbbiekben szólok, de e helyen, éppen Barth és Thurneysen munkakapcsolatának illusztrálására idézek egy levélrészletet:

„Kedves Karl! A Róm 5,1–11-el kapcsolatos fejtegetéseidet nagy együttérzéssel és az új fordulatok és felismerések feletti örömmel olvastam. Nagy körültekintéssel és biztos lépcsőfokokra hágva másztad meg ezt a meredek falat. Bizonynal egészen világosan és közvetlenül halad majd tovább. A megújult előfeltételek és alapvetések a továbbiakban is visszaigazolódnak, és a további hozzáférhetetlenségek nem maradnak teljességgel hozzáférhetetlenek.”¹³

Thurneysen biztató szavai *A rómaiakhoz írt levél* második kiadásának egészére is vonatkoztathatók, mert a hozzáférhetetlennek tűnő tartalmakat kellett valami-

¹⁰ Ld. Tolstoj, Katja (Hrsg.): *«Das Römerbriefmansukript habe ich gelesen»*. Eduard Thurneysen gesammelte Briefe und Kommentare aus der Entstehungszeit von Karl Barths Römerbrief II (1920–1921). Theologischer Verlag Zürich, Zürich 2015, különösen a 13. old.

¹¹ Ld. Autobiographische Skizze. In: *GA V/1*, 307.

¹² Nem tiszttem ennek a viszonynak a felmutatása, ugyanis az jóval meghaladná jelen referátum kereteit. Az érdeklődő olvasó mindre kiterjedő és nagyon alapos összefoglalást talál erről Christiane Tietz kiváló kritikai életrajzában. Ld. Tietz, Christiane: *Karl Barth. Ein Leben im Widerspruch*. C. H. Beck, München 2018.

¹³ Vö. Tolstoj, Katja (Hrsg.): *i. m.* 78.

képpen egy korszerű intellektuális rendszer keretei közé szorítani. Hogy eközben sok esetben az következett be, hogy a szöveg egyre inkább Karl Barthé és egyre kevésbé Pálé lett, az a dolog természetéből adódik. Ilyenformán Brunner anekdotaként áthagyományozott epés megjegyzése, hogy tudniillik ez nem is *A rómaiakhoz írt levél* magyarázata, hanem Barthnak *A rómaiakhoz írt levele*, nem teljességgel elvetendő.

Abben az összefüggésben igazán érdekes az, ahogyan Barth a bibliai szöveghez közelít. Nem nehéz elgondolni, hogy a korabeli biblikus tudományt művelők számára *A rómaiakhoz írt levél* fejezetései jobb esetben is döbbenetet okoztak. Nem újdonság ez, hiszen volt tanára, Adolf von Harnack már az 1920-as aarai *Biblisches Fragen, Einsichte und Ausblicke* című előadása kapcsán is óva intette őt nézeteinek terjesztésétől. Az előadás után a fiatal lelkész Eberhard Vischer bázeli egyháztörténész lakásán találkozott von Harnackkal. A találkozóról így számolt be barátjának, Thurneysennek:

„Az urak úgy gondolták [...] jobb, ha megtartom magamnak Istenről vallott nézetimet [...], hogy ne csináljak belőlük exportárut (!). Végül kálvinistaként és intellektualistaként szidalmaztak, mondván, hogy egyháztörténeti tapasztalatok alapján megíósolják, szektát alapítok és kijelentést kapok majd, és ezután elbocsátottak [...].”¹⁴

Ugyanakkor meglehetősen magabiztossággal ezt írja:

„Köpjünk csak mindketten a markunkba új tettekre előkészülve. Világos, hogy a bálvány inog. Harnack egy alapvetően megtört ember benyomását keltette, meglepően keveset tudott saját felsőbbrendű viccecskéitől eltekintve.”¹⁵

Munkájának megírása során Barth többször is feltette magánaka a kérdést, hogy van-e értelme annak, amit tesz. Thurneysennek így írt a kézirat első változatának nyomdába adása idején:

„Római levelém gyakran úgy áll előttem, mint egy valódi Bábel-torony. Lehet, hogy jobb volna végül ünnepélyesen elégetni, mintsem kinyomtatni. Vajon akarja-e a Jóisten ezt az irkafirkát? Végző soron ez is csak egy új teológia, semmi más.”¹⁶

A rómaiakhoz írt levél fejtegetéseit olvasva a Barthot ismerő személyeknek önkéntelenül is arra a megjegyzésre kell gondolniuk, amellyel Adolf von Harnack a fiatal teológus szemináriumi dolgozatát jellemezte. A dolgozat címe ez volt:

¹⁴ Karl Barth–Eduard Thurneysen Briefwechsel. Band. I. 1913–1921 (GA V/3). Theologischer Verlag Zürich, Zürich 1973, 379.

¹⁵ Uo. 380.

¹⁶ A levél 1918. február 11-én kelt. Ld. uo. 265.

Pál missziós tevékenysége az Apostolok cselekedeteinek leírása alapján. Harnack értékelte a szerző saját és alaposan átgondolt gondolatvezetését, és ezt a sommás megálapítást teszi írásos értékelésében:

„Az utolsó rész, *Pál szerepe az Apostolok cselekedeteinek összefüggésében* túlságosan is rövid, és nem felel meg a kérdésfelvetésnek. Ugyanakkor az előzőekben némely kérdést túl részletesen fejtett ki, és vannak benne szükségtelenül bevont kérdésfelvetések is.”¹⁷

Mintha már itt is érződne Harnack meg nem értése diákja iránt, akinek teológiai nézeteit a neves teológiai tanár az ismert és a maga korában nagy nemzetközi visszhangot kiváltó vitában azzal vélte elintézni, hogy sommásan ítélkezve a dialektikus teológia törekvései felett azt állította, Barth „a teológiai tanszéket valamiféle prédikálószékké változtatja”.¹⁸

Mert mi is voltaképpen műfaji szempontból az, amit Barth *A rómaiakhoz írt levelében* művel?

Harnack és Barthot meg nem értő kortársai ellenében meg kell állapítanunk, hogy a barthi hermeneutikai megközelítés legitim. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a szerző sem nevezi művét kommentárnak a szó hagyományosan elfogadott értelmében. Minek kell tehát tekintenünk Barth művet?¹⁹

A biblikus tudósok korabeli ellenvetései, amelyekről a különböző kiadások előszavai tanúskodnak, világossá teszik, hogy *A rómaiakhoz írt levelre* nem lehet úgy tekinteni, mint amely az általunk megszokott értelemben kommentár. Ha arra gondolunk, hogy Barth miként emlékezik a könyv születésének körülményeire,

¹⁷ Barth írását ld. Vorträge und kleinere Arbeiten 1905–1909. In: *GA* III/21. Theologischer Verlag Zürich, Zürich 1992, 148–243. Harnack záró megjegyzését a 243. oldal 144. lábjegyzete tartalmazza.

¹⁸ Harnack nyílt levelének teljes szövegét ld. *Offene Briefe* 1909–1935. In: *GA* V/35), Theologischer Verlag Zürich, Zürich 2001, (67–72) 68. Harnack itt különösen is kiemeli: „[...] megjósolom önnek az egyháztörténet ismeretében, hogy ez a vállalkozás nem épülésre, hanem a leépülésre vezet [...]”

¹⁹ Georg Hunsinger princetoni teológus 1991-ben *How to Read Karl Barth. The Shape of His Theology*. Oxford University Press, Oxford címmel jelentetett meg egy olyan művet, amelyben az angolszász olvasókat igyekszik Barth teológiájának világába bevezetni. Szándéka szerint „az Egyházi Dogmatika új olvasási módját kínálta” olvasóinak. Arra törekedett, hogy munkája „nemcsak vezesse az olvasót a mintegy tízezer oldalas érvelés labirintusában, amelyet Barth főműve jelent”, hanem ahhoz is hozzásegítse, hogy a barthi gondolatokat más teológiai látásokkal párbeszédbe hozza (3. old.). Hunsinger apodiktikus fejtegetései nem minden olvasó tetszését nyerték el, de az bizonyos, hogy segítséget jelentenek a német nyelvet nem ismerők számára a barthi teológiai világ megértésében. Hasonló munka magyar nyelven nem létezik. Jelen előadásban arra törekedtem, hogy az intertextualitás kapcsán egy kicsit betekintést nyújtsak a barthi teológia érvelési rendszerébe is, de semmiképpen nem apodiktus jelleggel.

akkor az tűnik a leginkább kézenfekvőnek, hogy a mű első körben egyfajta „teológusi olvasónapló”. Tudatában vagyok annak, hogy ez a megfogalmazás nem egészen világos és nem is eléggé körülhatárolt, s talán nem is igazán megfelelő, mégis azt gondolom, hogy első megközelítésben ennek a munkafogalomnak a segítségével lehet Barth teológiájának geneziséét leginkább megérteni.

A safenwili lelkész célja az volt, hogy olyan hangtérbe helyezze Pál szövegének általa megérteni vélt üzenetét, amelyben az aktuális üzenetként szólalhat meg. Ezért olvas a korabeli kommentárirodalommal párhuzamosan kortárs filozófiát és teológiát is, még ha nagyon szelektíven is. A munka egészére és annak üzenetére nézve lehetetlen nem észrevenni, hogy Barth ismerte Franz Rosenzweig munkáit. Ez akkor is így van, ha azoknak hatását nem igazán lehet kimutatni Barth életművében. Ezt talán a pastiche kategóriájával lehet a leginkább megragadni. Rosenzweig vallásról tartott előadásainak hangneme és stílusa nagymértékben rokonítható a barthi mű hangnemével és stílusával. Különösen is érdekes és jellegzetes ebben a tekintetben az, amint Rosenzweig az Isten kérdéséről ír:

„Mit jelent tehát az, hogy az Isten léte iránti kérdés alapkérdés? Gyakorlati szempontból ez azt jelenti, hogy mi az ateizmust mindegyre és teljes egészében komolyan vesszük, nem burkolódzunk az Isten léteével és testi létével kapcsolatos fejtegetések leplébe, nem is tesszük azokat félre, amint azt manapság könnyelműen teszik [...]. Csak annyit vallunk be, a természet bizonyosan a természet, de Isten nem a természet. Legalábbis az, amit mi itt Istenen értünk, és amit az évezredek alatt Istenen értettek, az nem a természet. Számunkra arról az Istenről van szó, akiről évezredek óta beszélnek, és nem akarjuk az istenismeret látszatát megmenteni, amennyiben ezt az Istent zsebünkől elsumákolva helyére a természetet varázsoljuk oda.”²⁰

Azt hiszem, ez a kis ízelítő is jelzi, hogy Barth prófétai hangneme a maga korában egyáltalán nem volt szokatlan, még akkor sem, ha a korabeli tudományos teológia, amelyben a biblikus teológus Julius Wellhausen nem is a teológiai kar, hanem a filozófiai kar tanáráként működött, ezt a megközelítést nem tudta és nem is akarta elfogadni.²¹

²⁰ Rosenzweig, Franz: *Die Wissenschaft von Gott*. In: Mayer, Reinhold – Mayer, Annemarie (Hrsg.): *Der Mensch und sein Werk. Gesammelte Schriften 3. Zweistromland. Kleinere Schriften zu Glauben und Denken*. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht–Boston–Lancaster 1984, 637.

²¹ Smend, Rudolf: *Kritiker und Exegeten. Porträtskizzen zu vier Jahrhunderten alttestamentliche Wissenschaft*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2017, (343–357) 351. (Julius Wellhausen) Igaz ugyan, hogy Wellhausen a teológiai karon kezdte tevékenységét, de viszonylag hamar áthelyezését kérte. A sikeres habilitáció után a miniszter a hallei filozófiai kar rendkívüli tanárának nevezte ki

A stílus tekintetében a német expresszionista irodalom képviselői, Franz Kafka, Ernst Toller és August Strindberg voltak Barth példaképei, de sajátos pártosztát nem csak innen meríti. *A rómaiakhoz írt levél* patetikus hangsúlyai alapvetően abból származnak, hogy a levél magyarázása során Barth minden esetben egy bizonyos formai eljárást követ, ha nem is sematikus. Ezt a formai eljárást formálisan a következő elemek meghatározásával írhatjuk le.

A bibliai szöveget először is a rész és a levél kontextusában értelmezi, hogy azután egyéb bibliai helyek bevonásával tágítsa a kört. Ennek a módszernek az a sajátossága, hogy nem sok figyelmet szentel a szövegkritikai fejtegetéseknek. Amint az egyik előszóban ki is fejt, a teológiai hallgatókat külön kéri, hogy figyeljenek oda a szövegre és annak keletkezésére, s ne olvassák magyarázatait kritikátlanul. Ugyanakkor ez a hangtér még nem elégséges az üzenet adekvát kifejtéséhez, hanem szükséges egy második megközelítési szint is.

Ezt a második megközelítési szintet minden esetben a reformátorok írásértelmezése jelenti. A gazdag Luther- és Kálvin-, valamint a szórványosan előforduló Zwingli-idézetek jelzik, hogy melyik teológiai hagyományhoz kötődik a szerző. Viszont ezek az idézetek szorosan illeszkednek a bibliai kontextusba helyezett szöveg üzenetéhez. Annak felfedett értelmét csak megerősítik, de nem vonják semmilyen szempontból kétségbe. Igen érdekesnek találom, hogy ez a módszer végighalad az egész művön. Úgy tűnik, mintha a *Scriptura sui ipse interpret* nem volna elégséges a szerzőnek, hanem a hagyományanyagra is akar építeni. Meglepő, hogy a megerősítő hivatkozásokban nagyon kevés ógyházi hivatkozást találunk, leginkább Augustinust és Marciont; de szinte teljességgel hiányzik az ógyházi teológia nagyjanak sora. Nyilvánvaló, hogy ennek oka nem a Barth e kérdésben tanúsított tudatlansága, hanem a reformátori hagyományokra való hangsúlyos építkezés. Az idézett reformátori hivatkozások minden esetben pontosak, a korban elismert szövegkritikai kiadásokon alapulnak.

A bibliai szöveg értelmezésének harmadik rétegét a „modern” teológia képviselői jelentik. Ezek a munkák is alapvetően a megérteni vélt üzenet egy-egy elemét hangsúlyozzák. Amennyiben a Barthot ismerő olvasó itt elsősorban Wilhelm Hermann közvetlen hatását kívánja felfedezni, ki kell ábrándulnia. A fiatal lelkész Wilhelm Hermann iránt tanúsított rajongása és tisztelete ellenére ennek a szintnek az értelmezéseit nem a marburgi teológus nézetei határozzák meg, hanem sokkal inkább a Friedrich von Bodelschwing és Adolf Schlatter nevével fémjelzett kegyességi irányzat nézetei. Hiába keressük itt Leonhard Ragaz vagy Hermann Kutter igazán markáns hatását is. Első pillantásra mintha teljességgel eltűntek, fel-

a magántanárt. Itt 1882–1885 között működött, hogy aztán Marburg után Göttingenben Paul de Lagarde utódaiként az orientalisztikának szentelje tevékenységét.

olvadtak volna ebben az értelmezési szintben. Kétségtelen, hogy Barth szövegének tanulmányozása rendjén be lehet azonosítani olyan elemeket, amelyek az ő tanáraihoz és elvbarátaikhoz köthetők, de ezek hatása nem látszik a szöveg elsődleges és felületi szintjén. Viszont annál határozottabban megfigyelhető két teológus értelmezéseinek jelenléte és hatása: Franz Overbeckről és Friedrich Schleiermacherről van szó. Mindkét teológus nézetei szelektíven jelennek meg az értelmezésben, némely esetben az eredeti szövegkontextust sem véve különösebben figyelembe. Barth munkamódszere itt éri el korlátait. Overbeck vagy Schleiermacher fejtegetései a maguk kontextusából kiemelve alátámasztják ugyan Barth mondanivalóját, ugyanakkor akaratlanul is (talán nem is minden esetben akaratlanul!) kérdőjelekkel látják el azt.²² Míg Overbeck a lehető legtöbbször pozitív összefüggésben szerepel, ugyanez nem mondható el a Schleiermachertől származó idézetekre. Úgy is lehetne sarkítottan fogalmazni, hogy Schleiermacher teológiája az a negatív fólia Barth számára, amely háttér előtt a Kijelentés teológiájának dialektikája igazából érvényesülni tud.

A következő értelmezési szintnek az a sajátossága, hogy itt több elemet is megnevezhetünk, illetőleg elkülöníthetünk. Ezen a szinten vagy éppen a hangtérben a filozófiai értelmezések mellett (Kant, a neokantiánus filozófia, illetve a nyelv-filozófia és logika, de különösen is Kierkegaard kritikai filozófiája) irodalmi utalások sokaságával is találkozunk. Ezek Goethétől kezdve Dantén át a korabeli német irodalom kevésbé ismert nagyságaiig tejednek. Szerepük világos: ki kell emelniük azt a teret, amelyben Barth teológiai nézetei érvényesülnek, ugyanakkor a kulturális ismeretekre apellálva kell a bibliai üzenetet az olvasók értelmezési horizontjának szintjére hozniuk. Ebben az összefüggésben igen érdekes, hogy Goethe mellett Dosztojevszkij a fő hivatkozás. Nem kívánok itt sem egyik, sem másik irodalmár szerepével foglalkozni a barthi életmű egészében, de kétségtelen, hogy értelmezési horizontjuk folyamatosan meghatározza a dialektikus teológiát, de az ige teológiájának egészét is. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy *A rómaiakhoz írt levél* egyik fő irodalmi vonatkozása a panteista Goethe, a másik pedig a misztikus keresztyén Dosztojevszkij.²³

Külön értelmezési szintnek tekinthetők és tekintendők, s ilyenekként különösen érdekesek azok az aktuális társadalmi-politikai kihívások, amelyekre Barth szövege reagál. Itt is érvényesülni látszik az a későbbi barthi mondás, hogy az ige-hirdető és a teológus asztalán a Biblia mellett mindig ott kell lennie a napilapnak is. Az aktuális politikai-társadalmi kérdésekre való reakció némelykor helyeslés-

²² Nem igazolható ugyan, de Barth teológiájának ismeretében elképzelhető, hogy ez a vonás tudatosan épült be a munka egészébe.

²³ Ebben a tekintetben különösen érdekes kérdés a barthi mű spiritualitása, amely folyamatosan oszcillál különböző pólusok között.

ben vagy az esetek döntő többségében kritikai élel jelenik meg. A korabeli olvasók számára ismert tények és hivatkozások szerepe világos: fel kell mutatniuk a bibliai üzenet aktuális voltát.

Voltaképpen azt is mondhatjuk, hogy Barth szövegének intertextuális rétegei valamiképpen a hagyma szerkezetéhez hasonlíthatók, ahol a különböző rétegek egymáshoz tapadva, egymást kiegészítve léteznek. Lehetséges ugyan elkülöníteni őket, de egymásra utaltságuk abban is nyilvánvaló, hogy önmagukban vett értelmük korántsem annyira átütő erejű, mint a szöveg egészének kontextusában. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a mű napjainkig ható erejét éppen ezek az értelmezési szintek, hangterek adják, amelyek akkor is élnek és rezonálnak, ha a történelmi-társadalmi körülmények napjainkra messzemenően megváltoztak. Ebben a tekintetben is igaz van Georg Steinernek, aki azt mondja: „Egyetlen olvasó sem tudhat sohasem túl sokat a nyelv csontszerkezetéről és idegrendszeréről.”²⁴

Barth életművére és különösen *A rómaiakhoz írt levél*re fokozottan érvényes az, amit Julia Kristeva úgy fogalmazott meg, hogy egyetlen szöveg sem áll önmagában, hanem az minden esetben más szövegek mozaikja, amennyiben valamilyen formában viszonyul azokhoz.²⁵ Az intertextualitás ezen klasszikus irodalmi meghatározására nem is kell más vagy eklatánsabb teológiai példát keresnünk, mint Barth *A rómaiakhoz írt levelét*. Steiner szavaival, és ezt a barthi életmű egésze is alátámasztja: „Egy mondat mindig többet jelent.”²⁶

Mindezt figyelembe véve, ha értőn és nyitottan olvassuk a barthi szövegkorpuszt – és itt ismét hangsúlyoznom kell, hogy a szöveget egy és egységes egésznek tekintem –, akkor abban az intertextualitás klasszikus kategóriáinak mindenikével találkozhatunk benne. Nemcsak az explicit vagy az implicit intertextualitás jelenik meg szövegünkben, hanem megtalálhatjuk benne a paródiát, ritkábban a pastiche-t és az allúziót, és nagyon gyakran a parafrázis elemeit is. Fordítóként ezek különösen nagy kihívást jelentettek. Voltaképpen azt is megkockáztathatjuk, hogy *A rómaiakhoz írt levelet* egy hatalmas pastiche-nek tekinthetjük, amelyel a szerző a maga sajátos módján tiszteleg a reformátori, különösen is a lutheri és sajátosan a kálvini írásmagyarázat előtt.²⁷

²⁴ Steiner, Georg: *i. m.* 116.

²⁵ Ld. Kristeva, Julia: *Die Revolution der poetischen Sprache*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1978.

²⁶ Steiner, Georg: *i. m.* 114.

²⁷ Ld. ezzel kapcsolatban Barth 1922-es Kálvinnról szóló előadás-sorozatát. Itt Barth a következőket írja a Kálvin teológiájáról: „A református egyház először is iskola, ahol tanítanak, másodsorban intézet, ahol nevelnek. Az ember elvárt magatartása itt először is a »docilitas«, másodsorban az »oboediantia«. Az Írás azonban »dux et magistra.«” Barth, Karl: *Die Theologie Calvins 1922. GA II/23*. Theologischer Verlag Zürich, Zürich 1993, 522. A barthi szövegkorpuszt nem

Barth szövegének saját és sajátoságos dinamikáját meglátásom szerint ezek az elemek határozzák meg, ugyanakkor szövege eklatáns példája a Kristeva által a szövegekre nézve általánosan posztulált dinamikának is.

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy Barth teológusként ír a teológia iránt érdeklődő, a teológiai tudományt szerető olvasók számára. Ebben az értelemben mindenképpen Gadamernek van igaza, aki szerint Barth itt úgy adott hermeneutikai programot, hogy azt nem elviekben határozta meg. Munkája elindított egy újfajta írástértelemezést, s ezt *A rómaiakhoz írt levél* maradandó érdemének kell tekintenünk.

Végezetül fordítóként engedtessek meg néhány konkrét fordítói döntésről is szólnom. Előrebocsátom, hogy munkámra is áll az, amit az osztrák–magyar kiegyezés kiharcolója, gróf Andrássy Gyula egész politikai munkásságára nézve mondott volt: „Csináltam, ahogy tudtam!” Jelen fordításra nézve nem tudok ennél többet mondani, és ezzel talán mindent el is mondtam, ami elmondható.

Először is a bibliai szöveg fordításáról kell szót ejtenem. Barth nem egy, a maga korában elfogadott bibliafordítást használt, hanem maga fordította le a levelet. Ennek következtében szövege némiképpen eltér a megszokott fordításoktól. A magyar nyelvre való átültetésekor igyekeztem a szerzői szándékot figyelembe venni, s ennek következtében a kiadásban szereplő bibliai szöveg némely helyen másként eltér a megszokott magyar fordításainktól. A szöveg fordításában Barth jelezte a maga fordítói, az eredeti szövegben nem szereplő, értelmező betoldásait. A szövegkritikai kiadáshoz hasonlóan ezt úgy oldottam meg, hogy a vastagon szedett szövegben normál betűvel szedtem a betoldásokat. Így világossá válik, hogy Barth mennyire szorosan igyekezett megtartani a bibliai görög szöveghez való hűséget.

A magyarra való átültetés szempontjából Barth szövege, mint minden esetben, válaszút elé állított. Mivel magyar nyelvünk nem engedi meg a németre olyannyira jellemző alárendelős mondat szerkezeteket, amelyek sok esetben különleges értelmet hordoznak szövegünkben, úgy döntöttem, hogy amennyiben a magyar nyelv ezt megkívánja, a hosszú körmondatokat megbontom. Ezt vi-

nehéz ezen kálvini gondolatok végigvezetésének tekinteni, még akkor sem, ha az előadás szövege *A rómaiakhoz írt levél* megírása után keletkezett. Csak megjegyzésként és inkább érdekességgént jegyezném meg, hogy a barthi mű (bármennyire is furcsának tűnik) a Tarantino-filmek bizonyos vonásaira emlékeztet, ahol a rendező a pastiche-t magas művészi szinten művelve bizonyos helyeken a klasszikus nagy filmek stílusát interpretálja. Barth hasonló jellegű és ilyenként deklarált vállalkozása a Kálvin-előadás, ahol az egész szöveg szinte csak Kálvin-idézetekből áll, amelyeket az előadó vagy jelez, vagy összefoglal, de mindenképpen összefüggésekbe helyez. Ld. Karl Barth: Kálvin (Előadás 1936). In: Uő: *Kálvintól Bultmannig*. Ford. Ferencz Árpád, Kókai Nagy Viktor, Szita Szilvia. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest–Debrecen 2009, 17–35.

szont csak abban az esetben alkalmaztam, amikor az eredeti szöveg üzenetét más-képpen nem lehetett magyarra átültetni. Szándékom az volt, hogy minden nyelvi határ és korlát ellenére, a magyar olvasónak olyan szöveget nyújtsak át, amely az eredeti olvasmányélményét legalábbis megközelíti. Fordítóként igyekeztem mindenben ezt az elvet követni. Ennek tulajdonítható az, hogy a szöveg értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges saját fordítói betoldásokat nem jelöltem külön. Jelölésük megnehezítette volna a szöveg folyamatos olvasását és értelmének követését. Tisztában vagyok azzal, hogy ez a döntés vitatható a magyar műfordítási gyakorlat figyelembevételével, azonban véleményem szerint képviselhető és elfogadható. Ugyanennek a folyamatos olvashatóságot alapkritériumként kezelő fordítói döntésnek a következménye, hogy nem jelöltem a szövegkritikai kiadásban és az eredeti kiadásban is szereplő, dőlt betűvel kiemelt részeket. Az ok abban keresendő, hogy ami a német (és egyáltalán az indogermán) nyelvi logika szerint több szó, azt magyar nyelvünk logikája szerint sokszor egy szóval adtam vissza, amint ez fordítva is igaz. Ezenfelül Barth gyakran emelt ki prepozíciókat is, amelyeket szintén nem lett volna értelme magyarul kiemelni. Az érdeklődő olvasó számára rendelkezésre áll a német eredeti kiadás (és indoeurópai nyelveken fellelhető fordítások), amelyben minden ilyen jellegű esetleges kérdésnek utána lehet nézni.

Végül hadd tegyem fel a kérdést, amit a fordításról hallva magyar bibliai teológiával foglalkozó kollégám tett fel: mi értelme van?

Amikor 2007-ben a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Barth Kutatóintézetének küldetésnyilatkozatát megfogalmaztam, ezt írtam:

„Szakmai programok szervezése mellett az intézet Barth magyarul eddig meg nem jelent műveinek a lefordítására és kiadására törekszik, valamint arra, hogy a barthi teológiai örökség a mai magyar református teológia élő része maradjon.”²⁸

Ebben akkor különösen fontosnak tartottam, és ma is különösen fontosnak tartom azt a célt, hogy Barth teológiai öröksége a magyar református teológia élő része maradjon, és nem csupán a fordítások szintjén. Az a kritikus látás, amivel Barth A rómaiakhoz írt levél tárgyához és különösen és kiemelten az emberi valóság lehetőségeihez viszonyul, korunkban is a teológia egyik fontos és nem megkerülhető feladata kell hogy maradjon. Barth fogalmait kölcsönözve: az „Isten az Isten” tautológia értelmének világossá kell válnia a „Kijelentés csatornatöltelékei” számára is, ha nem akarnak megragadni a Kijelentés megüresedett csatornájában.

²⁸ Ld. Kelet-Közép-Európai Karl Barth Kutatóintézet. In: *Debreceni Református Hittudományi Egyetem*. <https://drhe.hu/kutatas/kutatointezetek-kutatohelyek/kelet-kozep-europai-karl-barth-kutatointezet> (2025. márc. 23.).

A rómaiakhoz írt levél gondolkodásra, tovább- és önálló gondolkodásra ösztönzött és ösztönöz. Ha a magyar fordítás ebben bárkinek is segítségére lehet, akkor betöltötte feladatát. Ha mégsem, akkor Barth első előszavát idézve „van ideje, várhat..., elvégre maga *A római levél* is vár”.²⁹

* * *

Karl Barth's *Letter to the Romans* is the theologian's best-known and most influential work. In any case, it cannot be ignored when examining theological developments in the 20th century. This presentation will focus on where this epoch-making work can be placed between a hermeneutical manifest and classical commentary literature. Of particular interest are the intertextual aspects of Barth's work, which this paper emphasizes. It examines the structure of Barth's work and its argumentative framework within the contemporary ideological and cultural context, aiming to help Hungarian readers better understand Barth's text. The presentation also explains and justifies certain translational decisions.

Keywords: Karl Barth, Letter to the Romans, hermeneutics, intertextuality, contextual interpretation, interpretive possibilities, dialectical theology.

²⁹ Ld. Karl Barth: *A Rómaiakhoz írt levél*, 8.